
VII. SCHIMBAREA SOCIALĂ

Gheorghe TEODORESCU

Schimbarea socială: teorii și perspective istorice

Tema “schimbării” este o constantă a preocupărilor sociologice încă de la debutul acestei științe în universul cercetării vieții sociale. O asemenea problematică gravitează în jurul descrierii, explicațiilor și interpretărilor date unor fenomene deosebit de complexe ce caracterizează societățile moderne. În principal, demersul cercetărilor se axează pe cele două perspective majore ale studiului sociologic reprezentat – în funcție de natura problemelor abordate –, de perspectiva *macro* și *microsociologică*.

**evoluție, creștere,
dezvoltare, progres**

Prima are ca obiect *societatea globală* cu aspectele sale legate de *evoluție, creștere, dezvoltare, progres* etc., în timp ce a doua se interesează mai mult de *natura subsistemelor* și componentelor sistemului social, de *dinamica grupului și acțiunii actorilor sociali*. Dar, indiferent de anvergura analizelor și cercetărilor realizate, problemele schimbării sociale au ca numitor comun *procesualitatea istorică* și *specificul transformărilor* suportate de fiecare societate în diferite momente ale devenirii sale.

În mod constant și ireversibil, orice societate a cunoscut etape de acumulări și de creșteri care au afectat calitatea sistemelor politice, economice, culturale, juridice, religioase ori sociale. Între perioadele de relativă stabilitate s-au interpus momente de profunde mutații care au dat sensul unei deveniri predominant ascendente în dezvoltarea lumii moderne.

Pentru Auguste Comte *sociologia dinamică* trebuia pusă în relație nemijlocită cu *sociologia statică*, iar criteriul diferenței calitative se raporta la *progresul cunoașterii umane* care poate delimita în timp cele trei stadii majore pe care le-a cunoscut evoluția societății: *stadiul teologic, cel metafizic* și *cel pozitiv* (modern sau științific).

În aceeași perspectivă evoluționistă, Herbert Spencer considera schimbarea socială ca pe un proces emergent, orientat dinspre *eterogenitate* și de structurare, spre ordine și *omogenitate* pe care l-a cunoscut istoria omenirii. Însă viziunea continuității evoluționiste va fi contrazisă de interpretarea dată de Durkheim schimbării sociale, în sensul că aceasta ar reprezenta o consecință “naturală” și normală a unui proces cu mult mai complex ce ține de *diviziunea muncii*. Creșterea în volum a populației a contribuit, în opinia acestui sociolog, în mod decisiv la o mărire a “*densității morale*” în viața societăților, la o formă superioară de stimulare a creativității sociale și, implicit, la o creștere a solidarității sociale bazată pe *principiul subsidiarității*. De la *solidaritatea*

mecanică și lipsită de o diferențiere semnificativă a rolurilor specifică lumii tradiționale, s-a ajuns la o *solidaritate organică* caracteristică lumii moderne. Pentru a deveni “ordonate” și “normale” societățile au fost constrânse să-și integreze structurile, domeniile de activitate, scopurile și interesele. Caracterul obștesc al activităților tradiționale a fost modificat în sensul cerințelor cooperării dintre activități individualizate, specializate și cvasi-autonome impuse de performanțele superioare ale acțiunii sociale moderne.

Pentru Vilfredo Pareto aspectul transformator din viața societăților constituie un apanaj al *elitelor*. Primenirea straturilor

“*Legea circulației elitelor*”

sociale inferioare poate fi realizată numai prin acțiunea lor emancipatoare, ca efect al alternanței elitelor liberale și inovatoare (*elite vulpi*) cu cele conservatoare și păstrătoare a continuității valorilor, moravurilor și stilurilor de viață din cultura unui popor (*elite lei*). În opinia sociologului italian “*Legea circulației elitelor*” reprezintă “motorul” și esența schimbării sociale din viața societăților. Acestea sunt desemnate de istorie să “aristocratizeze” masele, să “înalte moravurile” și să primenească instituțiile.

Odată cu afirmarea rolului determinant al politicului în raport cu economicul crește și importanța ideologiilor promovate de elite ca purtătoare ale “noului”, anunțând, astfel, momentele viitoare ale civilizației moderne. Păturile inferioare vor urma pilda succesului social al grupurilor excelenței sociale prin *imitație*, după cum susține și sociologul francez Gabriel Tarde. Între *imitația obiceiului* și *inovația modă* intervine o ruptură calitativă care întrerupe ciclul repetabilității actelor sociale, introduce discontinuitatea și *saltul* în devenirea unei societăți, potrivit unor “legi ale imitației”¹.

“Teoria formelor fără fond” constituie o explicație la fel de tranzitorie ca și tranziția însăși, întrucât aparține fazelor intermediare de asimilare și internalizare a noilor valori și mentalități ce vor intra în conștiința socială a unei societăți. Ea caracterizează momentele de dezbatere și evaluare critică a vechilor moravuri sociale, privite ca obstacole de depășit pe calea civilizației și progresului. În acest fel transformarea comunității (*Gemeinschaft*) într-o formă modernă de societate (*Gesellschaft*) devine o necesitate istorică a lumii moderne, constată și Ferdinand Tönnies. O necesitate dictată de imperativitatea acordului dintre nivelul forțelor de producție și cel al relațiilor sociale, cum ar spune Marx, care gândește dinamica socială ca reflex al “motorului istoriei” reprezentat de “modul de producție”.

Faptul că lumea se schimbă de la o generație la alta este o realitate care a interesat dintotdeauna filosofii și istoricii, începând de la Hesiod (tema “degradării” vârstei “de aur” până la cea “de fier” – *Munci și zile*) și până la Daniel Bell (*The Coming of Post Modern Society*) sau Francis Fukuyama (*End of History*). Din reflecțiile pe marginea

¹ De data aceasta trecerea de la o etapă la alta în evoluția popoarelor urmează câteva legi ale imitației: *legea imitării de sus în jos*, *legea imitării dinspre interior spre exterior* și *legea imitării formei înaintea fondului*. (G.Tarde – *Les lois de l'imitation*).

devenirii istorice a societății se detașează ideea că stabilitatea socială constituie un proces permanent caracterizat prin *constanța schimbării*.

Forme și atribute ale schimbării sociale

După Pitirim Sorokin conceperea schimbării sociale ca un *proces linear* este un fapt de neacceptat atât timp cât nu poate fi pierdută din vedere împrejurarea că ea nu se petrece într-un vid social. De aceea, sociologul american consideră că studierea *ritmurilor, oscilațiilor, fluctuațiilor, ciclurilor și periodicităților* sale poate constitui o temă mult mai relevantă din punctul de vedere al surprinderii complexității unui fenomen atât de dinamic și adesea contradictoriu². În toată această competiție a situațiilor care anunță producerea unor schimbări semnificative în viața societății, problema sensului transformărilor care au loc constituie un aspect extrem de dificil. Ce importanță, ce înțeles, ce amploare și către ce se îndreaptă societatea aflată în plin proces de schimbare, frământă mintea sociologilor, politologilor, istoricilor, economiștilor ori a oamenilor de cultură mai mult decât procesul în sine. Unde încep și unde sfârșesc aceste schimbări, cine le provoacă, cine sunt beneficiarii sau victimele sale ? Prin comparație cu perspectiva evoluționistă – care a influențat mult timp cercetările acestui fenomen –, și în care schimbarea trebuie privită numai ca o “mișcare” pe termen lung care afectează instituțiile, moravurile și stilurile de viață din societate, perspectiva “non-lineară” și discontinuă asupra schimbării ia în calcul și transformările pe termen mediu și scurt cu mai mult interes decât în trecut. Ceea ce nu înseamnă că schimbarea socială poate fi confundată cu “evenimentul social”, întrucât – susțin R. Boudon și F. Bourricaud –, “*un eveniment poate avea sau nu efecte asupra vieții sociale*”³. Înlocuirea unui ministru sau prim-ministru nu modifică esențial *statu-quo*-ul componentelor sociale aflate în conflict. Rezultă că schimbarea socială trebuie judecată după alte criterii pentru a defini o posibilă tipologie a acestor fenomene și procese complexe din viața unei societăți. Pentru Talcott Parsons nu poate fi vorba decât de doar două tipuri de schimbare care pot afecta societatea:

➤ *schimbarea de echilibru,*

constând din prefaceri superficiale în ordinea instituțională fără “urme” importante în conduitele și sistemul dominant al normelor sociale

² P. A. Sorokin – *Dynamique socio-culturelle et évolutionisme*, în G. Gurvitch – *La Sociologie au XX-eme siècle*, Paris, PUF, 1947, p.114.

³ R. Boudon, F. Bourricaud – *Dictionnaire critique de la sociologie*, Paris, PUF, 1982, p.62.

existente, schimbări care afectează numai părțile sistemului lăsând aproape intact fondul valorilor și mentalităților sociale;

➤ *schimbarea de structură,*

care modifică în profunzime ordinea socială și *leadership*-ul politic ori economic aflat în funcțiune, fiind în mod esențial o schimbare de natură *calitativă*.

Ca urmare, atunci când vorbim de schimbare socială avem întotdeauna în vedere sensul său structural și nu prefacerile intrasistemice care au loc permanent într-o lume caracterizată prin dinamism și urgențe adaptative la cerințe diverse. Așa încât, dată fiind amploarea pe care o exercită acest proces asupra celorlalte subsisteme nu trebuie pierdute din vedere nici diferitele forme de rezistență sau de inerție manifestate din partea diverselor grupuri sau entități social-economice ori politice față de schimbare, și nici modul în care însăși schimbarea devine o forță activă de transformare a structurilor existente. Mai mult, chiar sistemul social în întregul său poate opune o rezistență deosebită acțiunii de modificare prin promovarea unor variante substitutive considerate mai conforme cu posibilitățile sale adaptative, mergând până la acceptarea unor demersuri contestate în interiorul său pentru a menține, totuși, calitatea sistemică de ansamblu. Spre exemplu, decât să-și modifice esențial politica față de minorități, multe dintre statele naționale preferă în doze suportabile contestările acestora, prelungind interminabil negocierea unor revendicări exprimate de minoritari. Dar până la urmă, toate aceste subsisteme ale contestării sfârșesc prin adoptarea unor forme radicaliste de a solicita schimbarea, uneori pe cale violentă și a conflictului deschis. Este cazul mișcărilor revoluționare sau anarhiste, a grupărilor extremiste – considerate, de regulă, “patologice” ori non-conformiste –, de tipul bandelor criminale, a formațiunilor paramilitare, mafioate, hipiote etc.

Guy Rocher a încercat să formuleze o sinteză a atributelor sale în sensul că :

“Schimbarea socială poate fi considerată orice transformare observabilă în timp, care afectează într-un mod ce nu poate fi nici provizoriu nici efemer, structura ori funcționarea organizării sociale a unei colectivități date și care îi modifică întregul curs al istoriei sale”⁴.

Accentul pus în finalul acestei succinte definiții a schimbării sociale pe modificarea cursului istoriei a unei societăți lasă să se înțeleagă faptul că acest proces nu

⁴ Guy Rocher – *Introduction à la sociologie générale*, Editura HMH, Toronto, 1968, t.III, p.22

este doar de o amploare deosebită, ci și de o mare profunzime. Respectiv, prin *acțiune istorică* – susțin R.Boudon și F.Bourricaud –, trebuie să se înțeleagă, în cazul de față, “*un ansamblu de activități desfășurate de actorii sociali destinate să provoace, să intensifice sau să frâneze diversele transformări ale organizării sociale în totalitatea ori în componentele esențiale ale sistemului social*”⁵.

Cu toate acestea, merită a fi menționat și faptul că sunt destul de rare cazurile în care membrii unei societăți sunt implicați cu aceeași intensitate în într-o asemenea acțiune istorică, existând multă participare formală sau indirectă în desfășurarea sa. Chiar dacă pentru anumite grupuri sau entități politico-economice rezistența sau opoziția nu este fățișă, explicită, ea poate fi, totuși, cât se poate de reală. Atunci când noutatea este acceptată din diferite motive, se poate întâmpla ca prin acțiunea acestor forțe rezistente schimbarea socială să fie întârziată, amânată sau reorientată. Acțiunea lor poate fi favorizată și de faptul că fiind un proces dificil, contradictoriu și nelinear, schimbarea se produce în etape, secvențe și înlănțuiri de evenimente sau fenomene, aparent fără legătură între ele.

Caracterul procesual implică, deci, o serie de aspecte legate de *derularea, ordonarea sau ierarhizarea* anumitor *scopuri*, priorități de dezvoltare, valori etc., din analiza cărora poate fi mai mult surprinsă evoluția sa în timp decât explicată. Din acest motiv, orice analiză a schimbării sociale ia prioritar în calcul anumiți *factori, agenți* sau anumite *condiții* care definesc un asemenea proces.

Prin *factori* ai schimbării se înțeleg, în cazul de față,

acele elemente ale unei situații date, care din simplul fapt al existenței lor ori a acțiunii pe care o exercită asupra instituțiilor în funcțiune, antrenează sau provoacă procesul propriu-zis al transformărilor din societate.

În ceea ce privește *condițiile*,

acestea nu sunt nimic altceva decât aspectele ce intervin în anumite împrejurări pentru a accelera, încetini, încuraja sau influența negativ desfășurarea acestui proces.

Atât factorii cât și condițiile schimbării sociale acționează în mod complementar unii față de alții. Cum, însă, aceștia nu acționează independent de suportul uman al devenirii istorice, pentru ca procesul schimbării să aibă loc totuși, trebuie luați în considerare *agenții sociali*, purtători ai noului și promotori ai transformărilor structurale

⁵ R. Boudon , F. Bourricaud – *Dictionnaire critique de la sociologie*, Paris, PUF, 1982.

din societate. Este vorba de acele *grupuri, persoane* ori *asociații* care produc inovarea socială, o susțin și o favorizează sau care, dimpotrivă, i se opun. Toți aceștia își subordonează actele sociale unor *scopuri, interese, valori și ideologii* care influențează cursul devenirii unei societăți.

Din acest punct de vedere, cercetarea schimbării sociale a fost abordată din trei orizonturi teoretice mai importante:

➤ *perspectiva lewiniană,*

potrivit căreia sistemul social se prezintă ca un ansamblu structurat pe diferite niveluri de funcționare care pot evolua, în anumite condiții, spre apariția unor stări de tensiune socială urmate de un echilibru semi-staționar caracterizat printr-o diminuare a stării tensionale anterioare. Sub acest aspect, schimbarea nu este privită ca o ruptură radicală între diferitele stări ale sistemului social, ci ca o diminuare a disfuncționalităților ce intervin în cadrul aceluși sistem. Cu alte cuvinte, are loc o reducere a forțelor ce se opun schimbării pe fondul consolidării celor care o susțin și o impun.

Această concepție se interesează cu deosebire de *schimbările atitudinale*, individuale și colective, în măsura în care ele sunt definite ca percepții și norme culturale obiectivate în diferite superstiții, tabuuri, prejudecăți și stereotipuri sociale cvasi-instituționalizate. Pentru reprezentanții orientării lewiniene, grupul social constituie mediul ideal de învățare și de integrare a noilor repere comportamentale și a informațiilor noi despre evoluția sistemului în întregul lui, iar câmpul percepțiilor colective acționează în sensul declanșării unei acțiuni autoreglativă de “cristalizare” și “re-cristalizare” a noului tip de echilibru social.

➤ *perspectiva psihanalitică,*

considerată la antipodul celei lewiniene, se bazează pe *dinamica inconștientului colectiv* care asigură funcționarea sistemului social. La temeiul unor asemenea aprecieri stau tezele freudiene privitoare la caracterul incontrollabil al subconștientului fiecărei persoane în parte sub acțiunea unor factori de natură psihologică de genul *amneziilor* (lapsusuri), *apraxiilor* (absența echilibrului rațional), a *libido-ului*, ori a *oniricului* (visele).

Exponentul principal al acestei orientări, A. Levy (*Le changement comme travail*) respinge cu fermitate ideea de legitate ori de repetiție în sistemul relațiilor umane de tip colectiv. El susține ideea unor înfruntări permanente între *forțele pulsivității vieții* și cele ale *compulsivității repetitive*, făcând o egală trimitere la anorganicul originar, dar și la instinctul morții. Pe un asemenea suport argumentativ, Levy își întemeiază distincțiile

între *schimbarea socială* (ca proces colectiv și neorganic) și *schimbarea actorilor acțiunii sociale* (ca modificare a structurilor psihice subiective).

➤ *perspectiva sociologică,*

care insistă asupra ideii de “mișcare socială”, a acțiunii grupurilor și colectivităților la diferite niveluri ale schimbării. Acțiunea colectivă este definită – într-o asemenea abordare teoretică –, drept “*un ansamblu de practici îndreptate spre modificarea modelului dominant care antrenează, în mod simultan, o serie de transformări și orientări în interiorul sistemului social existent*”. În acest fel noțiunea de “mișcare socială” se apropie foarte mult de sensul celei de “acțiune socială, întrebuintată – așa cum s-a văzut mai sus –, de sociologul canadian Guy Rocher⁶.

Set By T-D1 (yth_1100ro@yahoo.com)

⁶ Guy Rocher – *op. cit.*, t.III, p.23